

УДК 94(477):329.285«1905/1907»

В. А. Савченко**АНАРХІСТСЬКА ОРГАНІЗАЦІЙНА СТРУКТУРА
І АНАРХІСТСЬКІ КОМУНІКАЦІЇ В ЕПОХУ
РЕВОЛЮЦІЇ 1905–1907 рр.**

Ключові слова: *анархістський рух, терор, Федерація анархістів-комуністів, Російська імперія, «Чорний прапор», «Хліб і воля», організаційна структура.*

Нечисленні і часто поверхневі дослідження історії анархістського руху не дають можливості зрозуміти структуру цього руху, систему комунікацій і ієрархій. Замість аналізу ряд авторів переконують читачів у тому, що анархістський рух у Російській імперії був спонтанним, неорганізованим, не мав ніякої структури. Дослідників анархізму збивала з пантелику примарна відсутність центральних структур анархістського руху. Вони потрапили в оману тому, що саме поняття «політичний рух» вказувало аморфність і відсутність єдиної партійної структури, самі анархісти підкреслювали свою «позапартійність» і «антибюрократичність», заперечували партійну структуру. Питання структури і комунікацій анархістського руху тісно пов'язане із питанням про кількість та вплив на маси анархістського руху, а це питання було одним з головних в міжпартійній конкурентній боротьбі. Переконаність істориків у відсутності в анархістів організаційних центрів — спадщина політичної боротьби сторічної давнини всередині соціалістичного руху, боротьби конкурентів (більшовиків і меншовиків) проти анархістів.

Одне з перших досліджень анархізму належить меншовику Б. Горєву, який дав анархістам «маргінальну» оцінку [1]. Подібну характеристику анархізму поділяли і інші автори-соціалісти, у тому числі і В. Ленін. Вважаючи анархізм шкідливим для розвитку організованого робочого руху, він надовго визначив тлумачення соціальної бази анархізму, заявивши, що анархіст — це «скажений від жахів капіталізму дрібний буржуа» [2, с. 14].

У 1920-ті рр. ідеологи партії більшовиків у своїх роботах, які виконували пропагандистську функцію, повторюва-

ли критику В. Леніна, характеризуючи анархістський рух як «контрреволюційний». Офіційний ідеолог комуністичної партії Є. Ярославський таврував анархістів: «...дезорганізаторами сил революції, агентурою буржуазії в робітничому русі... анархісти вели свою роботу не серед найбільш організованих, класово свідомих робітників, а серед дрібної розореної буржуазії, серед дрібнобуржуазної інтелігенції, серед люмпен-пролетаріату, іноді серед кримінальників». Він заявляв: «...анархістський рух не може назвати жодного факту, який би мав позитивне і вирішальне значення для розвитку революції» [3, с. 29–30, 33].

У 1930–1980-ті рр. радянськими істориками робилися спроби дослідження анархізму, однак відсутність опори на архівні матеріали та слідування незмінній догмі штовхали їх до консервації міфу про анархізм [4]. Узагальнююча праця з історії анархізму — книга В. Комина «Анархізм в Росії» випускає з поля зору структурну складову анархістського руху [5]. Недаліки радянської історіографії намагався подолати американський дослідник П. Евріч, але й він, не володіючи архівною базою, схематично висвітлив період формування анархістського руху [6].

Сучасна українська історіографія іноді повторює «радянські штампи» у ставленні до анархістського руху. Так, Л. Петрішина і А. Юрій діяльність анархістів в 1905–1907 рр. характеризують як «судомну», «епізодичну і суперечливу» [7, с. 62–63].

У 1990–2000-ті рр. в українській історіографії з'явилися роботи, які ставили своєю метою аналізувати процес затвердження анархістського руху. Історик О. М. Лебеденко на архівному матеріалі показав еволюцію анархістської ідеології та практики, зв'язок місцевих анархістів із зарубіжними анархістськими центрами [8]. У Росії в 2000-х рр. відбувся певний «прорив» у дослідженні анархічного руху в період першої російської революції. Але, В. В. Кривенький і В. Д. Єрмаков, зібравши фактичний матеріал з історії анархізму, проігнорували аналіз структури і комунікацій цього руху [9]. Серйозним «проколом» в російському «анархознавстві» стала дисертація Л. Г. Орчикової. Заявлена в ній тема не висвітлена, замінена історичним сурогатом, що не дозволило автору ні поставити серйозні проблеми, ні зробити самостійних висновків [10].

Розглядаючи поширення анархістських організацій в епоху революції 1905–1907 рр. можна зробити висновок, що в Україні цей рух був потужним й широко поширеним. За підрахунками автора, в ці роки тільки на українських землях анархістські групи існували в бл. 120 містах, містечках та селах, а анархістський вишкіл в групах і «кружках» пройшло бл. 4 тис. чол. Подібний впливовий політичний рух не міг не мати організаційних і координуючих центрів. Хоча такі центри не нагадували централізованих та уніфікованих партійних структур, вони грали у русі направляючу і організуючу роль.

На етапі формування самого руху зарубіжні центри анархістської еміграції (Лондон, Женева) зіграли роль центрів структури «хлібовольського» (групи «Хліб і воля») анархо-комуністичного спрямування, центрів «експорту» анархістського руху до Російської імперії. У 1904 р. анархістам «хлібовольцям» вдається створити законспіровані групи в 20–25 містах імперії (переважно в Західних і Південно-Західних регіонах) — Федерацію анархо-комуністичних груп «Хліб і воля».

У жовтні 1904 р. в Одесі пройшла таємна конференція анархістів Російської імперії, що визначила цілі анархістського руху, обрала Овсію Таратуту делегатом на Лондонський з'їзд анархістів-комуністів. Ольга Таратута стверджувала, що на одеську конференцію з'їхалися представники від анархістських груп Одеси, Катеринослава, Єлисаветграда, Миколаєва, Херсона, його рішення підтримали анархісти Білостока, Гродно [11, с. 312].

У 1903–1904 рр. емісари групи «Хліб і воля», що приїхали з Лондона, Женеви і Парижу, створили групи у Білостоці, Одесі, Вільно, Житомирі, Ніжині, маючи при собі не тільки вказівки та видання «центрів», а й певні грошові суми для формування мережі анархістського підпілля. Ш. Коганович — «Зайдель», Н. Брумер і А.-Б. Раковський, що брали участь в організації білостоцької групи, отримали «інструктаж» у Лондоні і Парижі, К. та Х. Ердалевські, Ольга Таратута — в Женеві. Емігранти з групи «Хліб і воля» створили в Ніжині анархістську групу, привізши з Женеви анархістську літературу; житомирська група «Хліб і воля» була створена анархістами, які підтримували зв'язок із Лондоном. Країни Західної Європи стали служити анархістам з Російської імперії тилом у боротьбі з царським

урядом. За кордоном розроблялися плани дій, видавалася література анархістського змісту, яка переправлялася в Російську імперію, купувалася зброя та вибухівка, збиралися і організовувалися бойові терористичні групи. У грудні 1904 р. на I конференції російських анархістів-комуністів в Лондоні була вироблена стратегія створення анархістських груп на основі незалежності автономних груп, стратегія підготовки революції та загального страйку.

Анархістський рух не поширювався із С.-Петербургу або Москви, центрами руху стали торгово-промислові центри імперії в «смузі осілості», де ще до початку 1905 р. склалося кілька десятків груп загальною чисельністю в 300 чол. Одеська анархістська група надавала технічну допомогу новим анархістським формуванням в інших містах і підтримувала зв'язки з центрами анархічного руху: Женевою, Лондоном, Білостоком, транспортувала анархістську літературу і зброю через кордони імперій [13, л. 26].

Перша мережа зв'язку анархістів-комуністів в Україні сформувалася на початку 1905 р. по лінії Кишинів — Аккерман (Білгород-Дністровський) — Одеса — Миколаїв — Херсон — Єлисаветград (Кировоград). Кишинів грав одне з комуністів в Одесі (1904 р.) існував глибоко законспірований центр, який ключових місць. Саме в цьому місті, ще до створення першої групи анархістів — постачав до Одеси десятки анархістських активістів.

* Білостоцька група анархістів-комуністів, що вважається першою в імперії організацією анархістів, була створена на початку 1903 р. У 1904 р. вона була найсильнішою в імперії та перетворилася на федерацію анархістських груп, що знаходилися як у Білостоці, так і по містах: Гродно, Заблудів, Кринькі, Вільськ, Барановичі, Брест, Ружани, Сувалки, Сморгань, Тростян, Хоріще, Цехновічі, Валківське [12].

* В кінці 1904 р. анархістські групи існували (крім вже зазначених міст) в Варшаві, Лодзі, Ковно, Ризі, Мінську, Тифлісі, Кутаїсі, Києві, Єлисаветграді, Кам'янець-Подільському, Нікополі, Олександрівську, Херсоні, Сімферополі, Харкові, Ялті, Златоусті, Єкатеринбурзі.

Ця мережа сформувалася завдяки зв'язкам опозиційно налаштованої єврейської молоді, що перейшла до анархізму після

Кишинівського єврейського погрому. До середини 1906 р. подібні комунікації відійшли на другий план, в складі анархістських організацій у цих містах почав переважати неєврейський компонент, за винятком Кишиніву і Єлисаветграду. У середині 1905 р. виникла ще одна вісь анархістських комунікацій Луцьк — Рівне — Житомир — Черкаси — Київ — Ніжин. У підтримці зв'язків у цій осі помітну роль грали єврейські радикали.

У другій половині 1905 р. виникла третя і найбільш сильна вісь анархістських зв'язків: Катеринослав (Дніпропетровськ та його робітничі передмістя: Амур — Кайдаки — Черелівка — Нижньодніпровськ — Каменськ) — Олександрівськ (Запоріжжя) — Юзівка (Донецьк). Ці комунікації підтримувалися серед анархістських груп, де єврейський компонент був мінімальним. Зв'язки зав'язувалися між робітниками великих підприємств, шахтарями, в яких русифіковані українці становили до 70 %.

У цих анархістських мережах були свої «вікна» на кордоні, що створювалися одними з перших анархістських груп: Кам'янець-Подільською (через кордон Австро-Угорщини), Бессарабською (через кордон Румунії), Одеською (через морські кордони).

Раптовий «вибух» інтересу до анархізму і швидкість його поширення стали наслідком кризових явищ в РСДРП, СПР, Бунді. Радикалізація та політизація суспільства, робітничі протести, дискримінація євреїв, невдачі в російсько-японській війні підштовхували частину невдоволених монархічним режимом до рішучих дій. У 1905 р. Федерація анархістів-комуністів зуміла створити десятки груп, які виникли не спонтанно. Успіх рухові забезпечив перехід найбільш радикальної частини есерів, соціал-демократів, бундовців на сторону анархістів.

У другій половині 1905 р. успіхи федерації «Хліб і воля» закінчилися. Виникли дві нові федерації, що стали претендувати на місце авангарду всього анархістського руху: федерація «Чорний прапор» і група анархістів-синдикалістів «Новий світ». Успіх «Чорного прапора» закріпився, коли у серпні 1905 р. в Одесу з-за кордону прибув І. Гроссман, що став засновником та ідеологом напрямку «Чорний прапор». В Одесі І. Гроссман виступив серед студентів Новоросійського університету, «розбиваючи» есерівських і соціал-демократичних

ораторів. І. Гроссман закликав анархістів перейти до нової тактики «самофінансування» — до тотальних експропріацій. Своїм головним завданням послідовники «Чорного прапора» вважали «постійні партизанські виступи пролетарських мас, організацію безробітних для експропріації життєвих припасів, масовий антибуржуазний терор і приватні експропріації» [14, с. 280–287].

У вересні 1905 р. лідер одеського «Чорного прапора» Л. Тарло, переводячи ідеї групи в практику, застрелив городского, анархісти «Чорного прапора» — «Інтернаціоналу» у жовтні–листопаді 1905 р. жбурнули бомбу в банківську контору та в ресторан «Брістоль» у Варшаві [15, л. 3]. У літературі є припущення, що анархістська федерація груп «Чорний прапор» виникла у 1903 р., але це помилкове твердження. Документи твердять про те, що ця федерація сформувалася в серпні–вересні 1905 р. [16, с. 182].

Лідер «хлібовольських» груп Західного краю імперії «Хаїм Лондонський», вважаючи І. Гроссмана розкольником анархістського руху, скликав у Вільно підпільну анархістську конференцію з метою теоретичної боротьби з «Чорним прапором». «Хлібовольці» закликали анархістів не слухати І. Гроссмана і відмовитися від «приватних дрібних експропріації», які «викликають в широких пролетарських масах недовіру до політичної та філософської сторони анархізму». Наприкінці жовтня 1905 р. в Білостоці І. Гроссман скликав нову конференцію своїх послідовників за участю південних анархістських груп. З цього часу «Чорний прапор» почав позиціонувати себе як міжрегіональна Федерація анархістських груп, її відділення-групи заявляють про себе у Литві та Царстві Польському (Білосток, Варшава, Лодзь, Вільно, Рига, Лібава, Митава, Тукуме, Юрьев), у Мінську, Катеринославі, Одесі, Миколаєві, Єлисаветграді, Києві, Сімферополі, Бердичеві, Черкасах, Білій Церкві, Херсоні, Ростові-на-Дону, Баку, Тифлісі, на Північному Кавказі [17].

У листопаді 1905 р. на мітингу, організованому одеськими анархістами-комуністами, загострилися протиріччя між прихильниками «Чорного прапора», «Хліба і волі» і анархістами-синдикалістами. «Чорний прапор» не скривав свого «критичного ставлення до участі анархістів в безпартійних професійних

спілках, які привчають робітників до легалізму та виключної боротьби за мінімальні вимоги». І. Гроссман виступив проти парламентаризму та «міфу про демократичну республіку», висунувши гасло «Ніхто не вільний від вини!», закликав до фізичного знищення багатіїв і можновладців [11, с. 255].

У 1906–1907 рр. «Чорний прапор» вважався найнебезпечнішою для владних структур анархістською терористичною групою, на його рахунок були сотні терактів і експропріацій по всій імперії. У другій половині січня 1906 р. прихильники «Чорного прапора» організували у Кишиневі конференцію анархістів-комуністів (за різними даними, конференція зібрала від 21 до 60 бойовиків). Присутні негативно поставилися до участі анархістів в безпартійних профспілках, які, на їх думку, привчали робітників до легалізму і боротьби за мінімальні вимоги, виступили проти партій буржуазії, партійної пропаганди соціалістів. І. Гроссман критикував анархістів федерації «Хліб і воля» за ідейну аморфність, нерішучість і «м'якотілість» [18, с. 500].

На конференції була створена «Російська терористична лютяча група анархістів», що складалася з найбільш активних терористів південних і західних губерній, для здійснення ряду гучних замахів в Російській імперії та за кордоном. У кожній губернії, повіті, волості, анархісти створили «мисливські команди», що мали ціль «нападати на ворога з метою дезорганізувати його, збентежувати, збивати із позицій». Частина учасників конференції, які називали себе «комунарами», вирішила, що в момент, коли пролетаріат знаходиться в «екстазі революційного стану», потрібно негайно підняти повстання на півдні Російської імперії, з ціллю організації «тимчасової революційної комуни» в одному з великих робочих мегаполісів. Решта учасників конференції поділилися на три частини: одну «потягнуло» на Кавказ для організації терактів проти буржуазії і великих чиновників, інша — попрямувала в Царсько-Польське, решта — до Одеси і Катеринослава.

У вересні 1906 р. П. Кропоткін організував з'їзд російських анархістів у Лондоні, на якому висунув завдання — створення єдиної анархістської організації, виступивши проти тактики тотальних експропріацій, яку проводили прихильники «Чорного прапора». За даними В. В. Кривенького, в 1906 р. в Російській імперії діяла 221 група анархістів в 155 містах, а за

1903–1910 рр. діяльність анархістів проявилася в 218 населених пунктах. Чисельність анархістських організацій за цей же період доходила до 7 тис. чол. [19, с. 16].

У 1906 р. в багатьох анархістських центрах почалися об'єднувчі процеси створення потужних федерацій. Так, у Федерацію одеських анархістів увійшли: Центральна робоча група анархістів-комуністів; I та II Пересипські групи анархістів-комуністів (створені на базі соціал-демократичних груп робітників заводів Гена і Вальтуха і колишніх членів одеської військової організації РСДРП), I та II групи анархістів-комуністів Молдаванки, Слобідська група анархістів-комуністів, I та II групи Одеських молодих анархістів-комуністів, Автономна бойова група анархістів-комуністів, Селянська група анархістів, Селянський союз Поділля і Херсонської губернії, група українських анархістів «Вільна громада» [20].

Одеські анархісти мали постійний зв'язок із групами анархістів-комуністів і анархістів-синдикалістів Миколаєва. Таємна друкарня анархістів-комуністів, що працювала в Одесі, друкувала листівки від імені Миколаївської групи. Одеські анархісти створили у містечку Голта групу, яка у 1906 р. провела низку терористичних актів [21, л. 2–6].

На початку 1906 р. в містах Російської імперії виникло ще кілька анархістських федерацій: Катеринославська федерація анархістів (складалася з федерації анархістів-комуністів Трубноного заводу, залізничних майстерень, Брянського заводу і міжзаводської федерації, федеративних груп Чечелевкі, Кайдак, Верхньодніпровська); Віленська федеративна група анархістів складалася із груп робітників-шкіряників, шевців, м'ясників і кравців, Петербурзька федерація анархістів, що започаткувала свої групи по всіх робочих районах міста [22].

Наприкінці 1906 р. Південноросійська група анархістів-синдикалістів «Новий світ» стала найбільш численною і активною анархістською групою в Російській імперії. У своїй «Автобіографії» К. Фейгельман писав про групу «Новий світ»: «організація ця була досить велика і проводила в цей час спільно з С. Р. (соціалістами-революціонерами. — Авт.) і С. Д. (соціал-демократами. — Авт.) страйк добровольчого флоту... Організації анархістів-синдикалістів вдалося пустити глибоке коріння серед робітників, особливо моряків» [23, л. 8].

Під час страйку на торговому флоті до групи перейшло більш ніж 150 моряків, кочегарів і портових докерів, частина студентів і службовців Новоросійського університету, 11 розпропагандованих одеських есерів-максималістів, близько 30 перебіжчиків з РСДРП і Бунду, 70 колишніх прихильників «Чорного прапора» та «Селянської групи анархістів-комуністів» [24].

Група «Новий світ» перетворилася в Федерацію анархо-синдикалістських груп, складаючись (за різними даними) з 10–15 автономних груп. Лідер групи Я. Кирилівський — «Новомірський» за допомогою моряків торгового флоту налагодив співпрацю «Нового світу» з анархістами-синдикалістами Нью-Йорку, Лондона, Парижу, Стамбулу, С.-Петербургу, контакти були встановлені з революційно налаштованими моряками Чорного, Азовського, Балтійського і Каспійського морів, річниками Дніпра [25].

З грудня 1906 р. Одеса стала головним центром анархо-синдикалістського руху всієї Російської імперії. Під впливом одеських анархістів-синдикалістів почали формуватися подібні групи в Тирасполі, Ананьєві, Аккермані, Миколаєві, Херсоні, Севастополі, Керчі, Сімферополі, Євпаторії, Маріуполі, Новоросійську, Катеринославі, Єлисаветграді, Кривому Розі, Харкові, Києві, по селах Таврійської, Бессарабської, Подільської губерній. Анархісти-синдикалісти створили групи Південноросійської федерації селян анархістів-синдикалістів по селах і містечках Київщини та Херсонщини: Городище, Хлистунівка, Товсте, Ротмістрівка, Сміла, Мала Смелянка, Костянтинівка, Ковалівка, майже у всіх селах і містечках Черкаського та Васильківського повітів [26, л. 2–6]. Кілька десятків активістів-пропагандистів «Нового світу» (так званих «центровиків»), були пов'язані з сотнями анархістів-«масовиків» і співчуваючих [27, л. 20–26].

На початку 1906 р. сформувалася іллегалістська Федерація анархістів-індивідуалістів «Чорний ворон», її групи фіксувалися поліцією в Києві, Одесі, Ромнах, Бердичеві, Кам'янці-Подільському, Баку, Омську, в Криму, на Кубані Ця федерація була великим об'єднанням зі своєю структурою і зв'язками. Місцевих груп «Чорний ворон» по імперії було багато, але не скрізь поліція відстежувала їх діяльність і чітко ідентифікувала приналежність [28, л. 2]. Поліція фіксувала діяльність і інших іллегалістських федерацій: Міжнародної орга-

нізації анархістів-індивідуалістів «Вільний сокіл», Федерації анархістів-комуністів «Червона сотня».

У першій половині 1907 р. більша частина груп федерації «Чорний прапор» була розгромлена поліцією. [29, л. 73]. Одеські анархісти, залишившись без керівництва (І. Гросеман був заарештований, Я. Кирилівський виїхав з Одеси), вирішили об'єднати зусилля активістів, що залишилися на волі з груп анархістів-синдикалістів, анархістів-комуністів, «Чорний прапор», створивши нову федерацію — «Робочу групу анархістів на Півдні». На думку її творців, ця федерація повинна була об'єднати анархістів Південно-Заходу: Одеси, Миколаєва, Херсона, Аккермана, Севастополя, Сімферополя, Керчі. Згодом анархісти-комуністи з українських губерній утворили в низці міст і сіл ще одне об'єднання — Федеративну спілку анархістів «Земля і воля» [30].

Анархістські організації для Департаменту поліції складали велику проблему, тому що, з точки зору організаційних принципів, вони не підпорядковувалися логіці, властивій іншим революційним партіям. Кожна із груп анархістів керувалася у своїх діях локальними завданнями на свій розсуд. У анархістів не було яскраво вираженого центру, який віддавав би директиви, керував терактами та іншими заходами. Відмова від централізації і організованої діяльності була, безумовно, слабкістю анархістів, але в той же час саме в цьому і полягала їх унікальність. З тих же причин анархістів було важко арештувати і зібрати докази «злочинної діяльності» — багатьох з них владі доводилося звільняти на підставах недостатності доказів. Групи рідко функціонували довго, а ті з них, які проіснували більше року, неодноразово змінювали свій склад під ударами постійних арештів учасників.

Популярність анархістського руху в 1906–1907 рр. призвела до того, що анархістські групи, гуртки стали утворюватися повсюдно, в тому числі з людей, практично не знайомих з теорією анархізму, напівкримінальних елементів, безробітних. Тоді групи з'являлися в гімназіях, народних училищах, на заводах. Під час архівних досліджень діяльності локальних анархістських груп простежується той факт, що анархістський рух мав не тільки ключові центри, а й визнаних лідерів, які координували діяльність анархістів. Анархістські групи по різ-

них містах та регіонах підтримували постійний зв'язок, відбувався взаємообмін кадрами, літературою, коштами. Газети і журнали анархістів, які збирали кореспонденцію із різних регіонів, встановлювали інформаційний зв'язок між групами та виробляли стратегічні завдання для всього руху. Потужні напрямки анархізму, такі, наприклад, як «Чорний прапор», «Хліб і воля», «Новий світ», створили свої федерації, забезпечуючи взаємозв'язок локальних груп та плануючи спільні дії по всій території Російської імперії.

Джерела та література

1. Горев Б. И. Аполитические и антипарламентские группы. Анархисты. Максималисты. Махаевцы / Б. И. Горев // Общественное движение в России в начале XX века. — СПб., 1914. — Т. 3. — Кн. 5. — С. 474–536.
2. Ленин В. И. Полное собрание сочинений / В. И. Ленин. — Изд. 5. — Москва: Политиздат, 1981. — Т. 41. Май–ноябрь, 1920. — 695 с.
3. Ярославский Е. М. Анархизм в России / Е. М. Ярославский. — М., 1939. — С. 118.
4. Равич-Черкасский М. Н. Анархисты / М. Н. Равич-Черкасский. — Харьков: Пролетарий, 1930. — 2-е изд. — 68 с.; Горев Б. И. Анархизм в России: От Бакунина до Махно / Б. И. Горев. — М.: Мол. гвардия, 1930. — 144 с. — (История обществ, мысли в России); Залезский В. Анархисты в России / В. Залезский. — М.: Мол. гвардия, 1930. — 80 с.; Кузина Л. А. Борьба большевиков против анархизма в период первой русской революции / Л. А. Кузина: автореф. дис.... канд. ист. наук. — Л., 1950. — 10 с.; Корноухов Е. М. Борьба партии большевиков против анархизма в России / Е. М. Корноухов. — М.: Политиздат, 1981. — 192 с.; Канев С. Н. Революция и анархизм: Из истории борьбы революционных демократов и большевиков против анархизма (1840–1917 гг.) / С. Н. Канев. — М.: Мысль, 1987. — 328 с.
5. Комин В. В. Анархизм в России / Комин: Спец. курс лекций, прочит. на ист. фак. Пед. ин-та / В. В. Калинин; гос. пед. ин-т им. М. И. Калинина. — Калинин, 1969. — 244 с.
6. Эврич П. Русские анархисты, 1905–1917 / П. Эврич; пер. И. Е. Полоцка. — М.: ЗАО Центрполиграф, 2006. — 448 с.
7. Петришина Л. В. Анархисти в Одесі в період першої революції в Росії / Л. В. Петришина, А. К. Юрій // Наукові праці з питань політичної історії. — Вип. 172. — К., 1992. — С. 61–63.
8. Лебеденко А. М. Анархисти на Україні в 1903–1908 рр. / А. М. Лебеденко // Український історичний журнал, 1991. — № 11. — С. 36–42; Його саме. История анархизма в Украине (кон. XIX — нач. XX вв.). — К., 1995.

9. Кривенький В. В. Анархисты в революции 1905–1907 гг. : автореф. дис. ... канд. ист. наук / В. В. Кривенький. — М., 1990. — 26 с.; Ермаков В.Д. Российский анархизм и анархисты / В. Д. Ермаков. — СПб.: Нестор, 1996. — С. 214–324; Його саме. Анархистське движение в России: история и современность / В. Д. Ермаков. — СПб., 1997; Його саме. Анархистське движение в начале XX в. на окраинах Российской империи / В. Д. Ермаков // Труды исторического факультета СПбГУ. — 2010. — № 1. — С. 333–355.
10. Орчакова Л. Г. Анархисты в политической жизни (1903–1928 гг.) : дис. на соискание ученой степени доктора ист. наук / Л. Г. Орчакова. — М., 2008.
11. Анархисты: Документы и материалы. 1883–1935 гг.: В 2 т. / Ассоциация «Российская политическая энциклопедия»; редкол.: В. В. Шелохаев (отв. ред.) и др.; сост. В. В. Кривенький. — М.: РОССПЭН, 1998–1999. — Т. 1: 1883–1916 гг. — 1998.
12. Malinowski. Mit wolnosti. — Warsawa, 1983. — Р. 20–23; Гончарок М. Век воли. Русский анархизм и евреи XIX–XX века / М. Гончарок. — Иерусалим, 1996. — С. 7–8.
13. Державний архів Одеської області (ДАОО), ф. 634, оп. 1, спр. 266.
14. А. С. Чернознаменцы и безначальцы / А. С. // Михаилу Бакунину (1876–1926). Очерки истории анархического движения в России. — М., 1926. — С. 279–297.
15. ДАОО, ф. 2636, оп. 1, спр. 332.
16. Гейфман А. Революционный террор в России / А. Гейфман; 1894–1917. — М., 1997. — 448 с.
17. Свободная коммуна. — М., 1918.
18. Горев Б. И. Аполитические и антипарламентские группы. Анархисты. Максималисты. Махаевцы / Б. И. Горев // Общественное движение в России в начале XX века / Под ред. Л. Мартова и др. — СПб.: Обществ. польза, 1914. — Т. 3. Кн. 5: Партии, их состав, развитие и проявление в массовом движении, на выборах и в Думе. — С. 477–536.
19. Кривенький В. В. Анархисты в революции 1905–1907 гг.: автореф. дис.... канд. ист. наук / В. В. Кривенький. — М., 1990. — 26 с.
20. ДІА України (Державний історичний архів України), ф. 347, оп. 1, спр. 522, арк. 2–10; спр. 602, арк. 2–10; ф. 385, оп. 1, спр. 2262, арк.; спр. 2131, арк. 41, 87; ДАОО, ф. 2636, оп. 1, спр. 234, арк. 4.
21. ДАОО, ф. 634, оп.1, спр. 561, арк. 2.
22. Підпільне анархістське видання з архіву С. Флешіна і М. Стеймер в Міжнародному інституті соціальної історії, Амстердам. From folder 84 of the Flechine (Senya Fleshin and Mollie Steimer) Archive at the International Institute of Social History, Amsterdam.
23. ДАОО, ф. 2636, оп. 1, спр. 268, арк. 8.
24. ДАОО, ф. 2636, оп. 1, спр. 268, арк. 8; спр. 388, арк. 4–5.

25. Новомирский Я. Анархическое движение в Одессе: сб. статей / Я. Новомирский // Михаилу Бакунину (1876–1926). Очерки истории анархического движения в России. — М.: Голос труда, 1926. — С. 264–278.
26. ДІА України, ф. 274, оп. 1, спр. 2710, арк. 2–6.
27. ДІА України, ф.1597, оп. 1, спр. 396, арк. 20–30.
28. Государственный архив Российской Федерации, ф. 102, оп. 1806, спр.189, арк. 1–2.
29. ДІА України, ф. 268, оп. 1, спр. 178, арк. 73.

Анотації

Savchenko V. A. Анархистская организационная структура и анархистские коммуникации в эпоху революции 1905–1907 гг.

В статье освещается малоизученный вопрос формирования организационных структур анархистского движения в Российской империи в 1905–1907 гг. Автор исследует анархистские федерации которые активно действовали в украинских губерниях: «Черное знамя», «Хлеб и воля», «Новый мир», «Черный ворон».

Ключевые слова: *анархистское движение, террор, Федерация анархистов — коммунистов, Российская империя, «Черный флаг», «Хлеб и воля».*

Savchenko V. A. Anarchist organization and anarchist communication in the era of the revolution 1905–1907.

The article highlights the insufficiently explored problem of the formation of the anarchists' movement organizational structures in Russia in 1905–1907. The author explores the anarchist federations that were active in Ukrainian provinces: «Black flag», «Bread and freedom», «New world», «Black crow».

Key words: *anarchists' movement, terror, Federation of anarchists and communists, Russian empire, «Black flag», «Bread and freedom».*

Надійшла до редакції 12 березня 2014 року